

Ανάλυση Πολιτικού Λόγου

Ενότητα 4η: Στοιχεία γλωσσολογίας: Η συμβολή του Saussure

Γιάννης Σταυρακάκης, Καθηγητής
Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

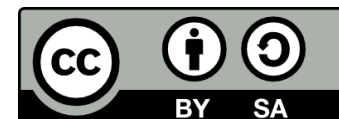
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Περιεχόμενα ενότητας

1. Η συμβολή του Σωσύρ [Saussure] στη γλωσσολογία και το δομισμό.
 - i. Η ζωή του.
 - ii. Τα «Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας».
 - iii. Η σημασία του έργου του.
2. Βασικές έννοιες της γλωσσολογίας του Σωσύρ.
3. Από τη γλωσσολογία στη σημειολογία.

Σκοποί ενότητας

1. Να αναδειχθεί η σημασία του έργου του Σωσύρ.
2. Η εξοικείωση με τη βασική ορολογία της γλωσσολογίας του.
3. Η ανάδειξη της σημειολογίας του Σωσύρ σε σχέση με το ρεύμα του δομισμού και την ανάλυση λόγου.

Ferdinand de Saussure, 1857-1913

«Αν κάποιος μπορεί να ονομαστεί ιδρυτής της σύγχρονης γλωσσολογίας, αυτός είναι ο σπουδαίος Ελβετός μελετητής Ferdinand de Saussure» (Lyons, 2002: 66).

- Γεννημένος το 1857 στη Γενεύη. Ένα χρόνο μετά τον Φρόυντ [Sigmund Freud] και ένα χρόνο πριν τον Ντιρκέμ [Emil Durkheim].
- Από τις θετικές επιστήμες μεταπηδά στη γλωσσολογία. Ενώ ξεκινά μια επιτυχημένη ακαδημαϊκή καριέρα στο Παρίσι, μετά το 1891 επιστρέφει στην Ελβετία και γράφει όλο και λιγότερο. Η σιωπή του μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι προοδευτικά έθεσε υπό αμφισβήτηση ολόκληρη τη γλωσσολογία όπως την ασκούσαν τα μεγάλα ονόματα της επιστήμης της εποχής.
- Το πανεπιστήμιο του αναθέτει να αναπληρώσει έναν άλλο καθηγητή για τα «Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας» τα έτη 1907, 1908-09, 1910-11. Αρρωσταίνει το καλοκαίρι του 1912 και πεθαίνει το 1913, σε ηλικία 56 ετών.

Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας

- Βάση του κεντρικού του έργου είναι τα μαθήματα που παρέδωσε από το 1907 ως το 1911. Ωστόσο, ο ίδιος πέθανε χωρίς να το εκδόσει. Κάποιοι φοιτητές του αντιλήφθηκαν τη σημασία των μαθημάτων που παρακολούθησαν και εξέδωσαν τα «Μαθήματα» με βάση τις σημειώσεις τους, πράγμα που προοδευτικά κατέστησε τον Σωσύρ στοχαστή μεγάλου κύρους.
- Η έκδοση του έργου το 1916 σηματοδοτεί μια επανάσταση στο χώρο της επιστημονικής γλωσσολογίας, καθώς την μεταβάλλει από ιστορική σε συστηματική επιστήμη, αντικαθιστώντας την ατομική θεώρηση από μια καθολική. Θέτει τα θεμέλια της σύγχρονης γλωσσολογίας.
- Άμεσα βρίσκει απήχηση σε γλωσσολογικούς κύκλους (Κοπεγχάγη, Πράγα). Μετά τον Β' ΠΠ επηρεάζει και άλλες επιστήμες μέσω της επικέντρωσής του στη σημασία των δομών (δομισμός/στρουκτουραλισμός): πχ τη θεωρία της λογοτεχνίας (Μπαρτ [Roland Barthes]), την κοινωνική ανθρωπολογία (Λεβί Στρωσ [Claude Lévi-Strauss]) και την πολιτική θεωρία/επιστήμη (Αλτουσέρ [Louis Althusser], Λακλάου [Ernesto Laclau] κλπ.)

Τα θεμέλια μιας νέας επιστήμης

- Το μάθημά του προσπαθεί να θέσει τη γλωσσολογία σε μια εντελώς καινούργια βάση μελετώντας τη γλώσσα ως δομή/σύστημα.
- Ο ίδιος φαίνεται να έχει αυτοσυνείδηση αυτής της καινοτομίας, καθώς το μάθημα ξεκινά από τον εξαρχής ορισμό του αντικειμένου της γλωσσολογικής επιστήμης: «ποιο είναι το πλήρες και ταυτόχρονα το συγκεκριμένο αντικείμενο της γλωσσικής επιστήμης; Το ερώτημα είναι ιδιαίτερα δύσκολο» (Saussure, 1979: 37), δε θεωρείται αυτονόητο, καθώς στα φαινόμενα που σχετίζονται με το λόγο αναμινγούνται ουσιώδεις και δευτερεύουσες πλευρές.
- Ο 1ος διαχωρισμός του Σωσύρ είναι ανάμεσα σε γλώσσα και ομιλία (langue και parole). Η προσπάθεια του Σωσύρ είναι να εντοπίσει το μέρος του λόγου που είναι δομικό, εντοπίζεται έξω από το άτομο και το δεσμεύει (ως προϊόν ιστορικής, κοινωνικής συμφωνίας).
- Αντικείμενο της γλωσσολογίας είναι, επομένως, η γλώσσα (langue) ως σύστημα/ως δομή.

Γλώσσα και ομιλία

Γλώσσα (langue)

- Κοινωνική πλευρά του λόγου.
- Ουσιαστικό, δομικό στοιχείο του λόγου που αρθρώνεται ως σύστημα.
- Καθορισμένο αντικείμενο που μπορεί να μελετηθεί, καθώς αποτυπώνεται υλικά (γραφή, γραμματική).

Ομιλία (parole)

- Ατομική χρήση της γλώσσας, «ατομική πράξη θέλησης και νοημοσύνης».
- Συγκυριακό, συμπτωματικό στοιχείο του λόγου.
- Δε συστηματοποιείται ώστε να μπορεί να μελετηθεί εύκολα.

Χαρακτηριστικά της γλώσσας

1. «Είναι το κοινωνικό μέρος του λόγου, το έξω από το άτομο, που δεν μπορεί από μόνο του ούτε να το δημιουργήσει, ούτε να το τροποποιήσει» (Saussure, 1979: 44), μια κοινωνική και ιστορική σύμβαση που μας δεσμεύει.
2. Η γλώσσα μπορεί να μελετηθεί σε διάκριση από την ομιλία (πχ μπορούμε να μελετήσουμε τις «νεκρές γλώσσες» χωρίς να τις μιλάμε).
3. Η γλώσσα είναι ένα ομοιογενές σύστημα σημείων σε αντίθεση με την ομιλία που είναι ετερογενής. Ωστόσο, οι δύο διαπλέκονται διαρκώς.
4. Αν και αποτελεί «αφηρημένο» σύστημα, καθίσταται συγκεκριμένη και «χειροπιαστή» (αποτυπώνεται υλικά και παγιώνεται μέσω της γραφής).

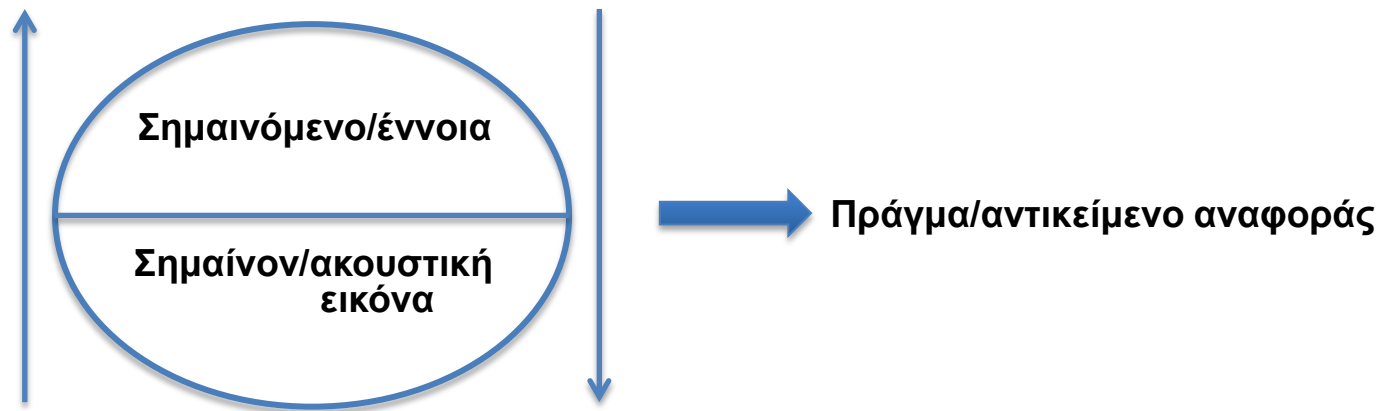
Η δομή της γλώσσας

- Βασικές μονάδες/στοιχεία από τα οποία απαρτίζεται η δομή της γλώσσας είναι τα *σημεία*: κάθε σημείο αποτελεί ένωση μιας ιδέας (*σημαινόμενο*) και μιας ακουστικής εικόνας (*σημαίνον*) (Saussure, 1979: 100), ένωση της μορφής μιας λέξης και του περιεχομένου της (πχ της έννοιας του δέντρου και της ηχητικής ακολουθίας «δέντρο»).
- Η δομή αποτελεί σύστημα σχέσεων μεταξύ σημείων. Η πραγματικότητα δεν επεμβαίνει στη δομή, αυτή χτίζεται ενδογενώς. Το υλικό αντικείμενο δέντρο δεν παρεμβαίνει στη δομή.

Τι είναι το σημείο;

Το σημείο σαν ένωση σημαίνοντος και
σημαινομένου:

Η αυθαιρεσία του σημείου

- Η σχέση ανάμεσα σε σημαινόμενο και σημαίνον είναι *αυθαίρετη*: πρόκειται για την «αυθαιρεσία του σημείου». Δεν υπάρχει καμία αναγκαιότητα που αποδίδει στην έννοια του δέντρου την ακουστική εικόνα «δέντρο». Η σύλληψη αυτή βρίσκεται σε αντιπαράθεση με τη νατουραλιστική ιδέα της ονοματοποιίας (ότι δηλαδή οι λέξεις προκύπτουν από τη μίμηση των φυσικών ήχων – κάτι που διαψεύδεται από τον ξεχωριστό τρόπο με τον οποίο διαφορετικές γλώσσες αποδίδουν το ίδιο ερέθισμα).
- Η αυθαιρεσία του σημείου δεν οδηγεί στον υποκειμενισμό. Δεν πρόκειται φυσικά για ατομική επιλογή, αλλά για προϊόν κοινωνικής σύμβασης που εδραιώνεται και παγιώνεται. Από τη στιγμή που θα γίνει, η σύμβαση αυτή αποκτάει δεσμευτικότητα (και αλλάζει πολύ δύσκολα). Έτσι, η άλλη πλευρά της (οντολογικής) αυθαιρεσίας είναι η (οντική) δεσμευτικότητα. Η ιδέα αυτή θα επηρεάσει ιδιαίτερα την ανάλυση λόγου, η οποία αναζητά τους μηχανισμούς που καθιστούν (προσωρινά) το αυθαίρετο δεσμευτικό.

Μια διαφορετική δομή

- Ποιες είναι οι σχέσεις μεταξύ των σημείων;

Το κάθε σημείο αποκτά τη σημασία του, ορίζεται, μέσω της διαφοράς του από τα άλλα σημεία και όχι εξαιτίας της εγγενούς αξίας του. Η διαφορά είναι εκείνη που αποδίδει την ταυτότητα στο κάθε σημείο: «Ένα γλωσσικό σύστημα είναι μια σειρά από διαφορές ήχων, που συνδυάζονται με μια σειρά από διαφορές ιδεών» (Saussure, 1979: 159). Η θέση αυτή θα επηρεάσει βαθιά τον κοινωνικό και πολιτικό στοχασμό μέχρι και τις μέρες μας: ταυτότητα και διαφορά αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος (για παράδειγμα, οι κοινωνικές και πολιτικές ταυτότητες αποκτούν αξία μέσω της διαφοράς τους από άλλες ταυτότητες και της ένταξής του σε μια δομή).

Συνταγματικός και παραδειγματικός άξονας

Σύμφωνα με τον Σωσύρ, οι όροι της γλώσσας οργανώνονται σε δύο αντιτιθέμενες σφαίρες, σε δύο διακριτούς άξονες, τον *συνταγματικό* και τον *παραδειγματικό*:

- *Συνταγματικός άξονας*: «στο συνεχή λόγο, οι λέξεις συνάπτουν μεταξύ τους, λόγω της αλυσιδωτής σύνδεσής τους, σχέσεις που στηρίζονται στον γραμμικό χαρακτήρα της γλώσσας [...] Τα στοιχεία αυτά παρατάσσονται το ένα ύστερα από το άλλο πάνω στην αλυσίδα της ομιλίας. Οι συνδυασμοί αυτοί που έχουν ως στήριγμα την έκταση μπορούν να ονομαστούν *συντάγματα*. Το σύνταγμα λοιπόν αποτελείται πάντοτε από δύο ή περισσότερες μονάδες διαδοχικές» (Saussure, 1979: 162). Παράδειγμα οι προτάσεις: «Ο Θεός είναι πανάγαθος», «η ανθρώπινη ζωή», κ.λπ.
- *Παραδειγματικός άξονας*: εκτός του συνεχούς λόγου, δημιουργούνται αντίστοιχες συνδέσεις/ομαδοποιήσεις λέξεων που δεν βασίζονται στην έκταση, αλλά στον νοητικό συνειρμό: «Μια λέξη, οιαδήποτε, μπορεί πάντοτε να φέρει στη μνήμη κάθε τι που επιδέχεται να συνδεθεί μαζί της με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο» (Saussure, 1979: 165). Ο παραδειγματικός άξονας επιστρατεύει τον ανεξάντλητο θησαυρό με τον οποίο η γλώσσα προμηθεύει τη συνείδηση και το ασυνείδητο του καθενός από μας.

Η «προφητεία» του Σωσύρ

- «Μπορούμε λοιπόν να εννοήσουμε μια επιστήμη που μελετάει τη ζωή των σημείων μέσα στην κοινωνική ζωή [...] θα την ονομάσουμε Σημειολογία. Η Σημειολογία θα μας πληροφορούσε από τι συνίστανται τα σημεία, ποιοι νόμοι τα διέπουν. Δεν μπορούμε όμως να πούμε τι θα είναι, εφ' όσον ακόμη δεν υπάρχει [...]. Η Γλωσσολογία δεν αποτελεί παρά ένα μέρος της γενικής αυτής επιστήμης και οι νόμοι που θα ανακαλύψει η σημειολογία θα μπορούν να εφαρμοστούν στη γλωσσολογία» (Saussure, 1979: 46).
- Επομένως, η (δομιστική) μέθοδος δεν περιορίζεται στη γλώσσα. Δομικά συστήματα, όπως το γλωσσικό, ενυπάρχουν και σε άλλα κοινωνικά φαινόμενα: «αλφάβητο κωφαλάλων, συστήματα ευγένειας, διακριτικά σήματα των στρατιωτικών» (Saussure, 1979: 45).
- Μετά το Β' ΠΠ η «προφητεία» του Σωσύρ επιβεβαιώνεται στην κοινωνική ανθρωπολογία (μελέτη μορφών συγγένειας, κτλ.), στη θεωρία της λογοτεχνίας, τη φιλοσοφία και ευρύτερα στις κοινωνικές επιστήμες.

Ένα νέο ρεύμα σκέψης

Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα γίνεται αντιληπτό ότι η κοινωνική πραγματικότητα δεν μπορεί να κατανοηθεί με τον ίδιο τρόπο όπως η φυσική πραγματικότητα. Το έργο του Σωσύρ είναι σύγχρονο με την εμφάνιση ενός ευρύτερου ρεύματος σκέψης που δίνει έμφαση στην ανθρώπινη συμπεριφορά ως συμπεριφορά που την χαρακτηρίζει το νόημα που της αποδίδουν τα υποκείμενά της και το κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα (Φρόουντ στην ψυχανάλυση, Ντιρκέμ στην κοινωνιολογία). Βασική θέση τους είναι ότι οι κοινωνικές επιστήμες δεν είναι δυνατόν να εξαρτώνται από τη μεθοδολογία των φυσικών επιστημών και οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τις δομές και την κατασκευή του κοινωνικού νοήματος (Culler, 1986: 7).

Πρόδρομος του δομισμού

Θεωρείται ο Ιταλός Τζιαμπατίστα Βίκο [Giambattista Vico]: Το 1725 στο έργο του «Η νέα επιστήμη» προσπαθεί να προτείνει μια επιστήμη της ανθρώπινης κοινωνίας. Εκεί σημειώνει ότι «ο άνθρωπος κατασκευάζει τους μύθους, τις κοινωνικές δομές, ολόκληρο τον κόσμο, όπως τον αντιλαμβάνεται και έτσι κατασκευάζει τον εαυτό του» (Hawkes, 1977: 11). Η διαδικασία της κατασκευής είναι διαρκές και ενδογενές ανθρώπινο χαρακτηριστικό.

Κλασσικός δομισμός

- Ο Ελβετός ψυχολόγος Ζαν Πιαζέ [Jean Piaget] προσπάθησε να συνοψίσει το αυστηρό υπόδειγμα του κλασσικού στρουκτουραλισμού (αρχές με μέσα 20^{ου} αιώνα), θεμέλιο του οποίου υπήρξε η μελέτη της δομής της γλώσσας από τον Σωσύρ.
- Δομισμός/στρουκτουραλισμός: η μελέτη της πραγματικότητας μέσω της ανάδειξης των δομών/συστημάτων που υποβόσκουν σε αυτήν. Βασικές ιδέες του δομισμού κατά τον Πιαζέ:
 1. Η ιδέα της ολότητας: η δομή έχει εσωτερική συνοχή και πληρότητα, ενώ υπερβαίνει το απλό άθροισμα των επιμέρους στοιχείων της.
 2. Η ιδέα του μετασχηματισμού: η δομή δεν είναι στατική, είναι και «δομούσα», μπορεί να αλλάζει.
 3. Η ιδέα της αυτορρύθμισης: η δομή δεν εξαρτάται από το εξωτερικό της, διέπεται από εσωτερικούς νόμους, δεν αναφέρεται σε άλλα συστήματα (Hawkes, 1977: 16).

Δομισμός και μεταδομισμός

Δομισμός

- Αρχές και μέσα 20^{ου} αιώνα.
- Κλειστό, απαιτητικό σύστημα που αλλάζει μόνο ενδογενώς.
- Απαίτηση περιγραφής της ολότητας μέσα από τις δομές/συστήματα.
- Περιγράφεται μεταφορικά σαν ένα δίκτυ που τα σημεία του έχουν σταθερές σχέσεις.

Μεταδομισμός

- Τέλη 20^{ου} αιώνα (από 1960-70 και μετά).
- Οι δομές είναι ανοιχτές/ευμετάβλητες.
- Οι (ανοιχτές) δομές αλλάζουν μέσα από την επαφή τους με άλλες (ανοιχτές) δομές.
- Περιγράφεται μεταφορικά μέσω του δια-δικτύου, μια πιο ρευστή εικόνα στον τρόπο συγκρότησης.

Σύνοψη

Βασικοί άξονες:

1. Αντικείμενο της γλωσσολογίας είναι η γλώσσα ως σύστημα/δομή.
2. Μονάδα της γλώσσας είναι το σημείο (η ένωση ενός σημαίνοντος με ένα σημαινόμενο).
3. Αυθαιρεσία και δεσμευτικότητα χαρακτηρίζουν το πεδίο της διασύνδεσης σημαίνοντος και σημαινομένου.
4. Ταυτότητα και διαφορά αλληλοδιαπλέκονται συστατικά.
5. Οι αρχές αυτές θα θέσουν τα θεμέλια μιας νέας προσέγγισης στις κοινωνικές επιστήμες, του δομισμού/στρουκτουραλισμού.
6. Τόσο η ορολογία που εισάγει ο Σωσύρ (σημείο, σημαίνον, σημαινόμενο) όσο και οι απόψεις του για την αυθαιρεσία του σημείου, την διαπλοκή ταυτότητας και διαφοράς και την διάκριση του συνταγματικού από τον παραδειγματικό άξονα θα επηρεάσουν βαθιά την ανάπτυξη της ανάλυσης λόγου και τις πολιτικές της εφαρμογές, τις οποίες θα εξετάσουμε στα επόμενα μαθήματα.

Βιβλιογραφία

1. Culler, J. (1986) *Saussure*, Λονδίνο: Fontana Press.
2. Hawkes, T. (1979) *Structuralism and Semiotics*, Berkeley και Los Angeles: University of California Press.
3. Lyons, J. (2002) *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*, μτφρ. Ά. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Ζ. Γαβριηλίδου, Α. Ευθυμίου, Αθήνα: Μεταίχμιο.
4. Saussure de, F. (1979) *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, μτφρ. Φ. Αποστολόπουλος. Αθήνα: Παπαζήσης.
5. Χριστίδης, Α-Φ. (2005) *Γενική γλωσσολογία Ι: γενικά χαρακτηριστικά της γλώσσας*, Θεσσαλονίκη: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων ΑΠΘ, διαθέσιμο μέσω: <http://www-old.lit.auth.gr/public/glo-301-chris.pdf>

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΝΟΙΧΤΑ
ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΑ
ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: Γιώργος Μαριάς
Θεσσαλονίκη, Χειμερινό Εξάμηνο 2013-2014

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

